

Gebarentaal als tweede taal leren

E.M. Boers-Visker

Samenvatting in het Nederlands (summary in Dutch)

De ruimte verkennen: Een studie naar het tweedetaalverwervingsproces van volwassen leeders van NGT.

Eveline Boers-Visker

In dit proefschrift wordt verslag gedaan van een onderzoek naar het verwerven van Nederlandse Gebarentaal (NGT) als tweede taal door volwassen NGT-leerders die een gesproken taalachtergrond hebben. Deze leerders zijn bimodale taalleerders: ze verwerven een nieuwe taal in een nieuwe modaliteit, de visueel-ruimtelijke modaliteit, die verschilt van de oraal-aurale modaliteit waarmee ze bekend zijn. Zij moeten, naast de gebruikelijke uitdagingen die gepaard gaan met het leren van een tweede taal, omschakelen naar een andere modaliteit. Een van de modaliteitsspecifieke linguïstische kenmerken die wel in gebarentalen maar niet in gesproken talen te vinden zijn, is het gebruik van de ruimte om grammaticale en ruimtelijke relaties uit te drukken. Er is weinig bekend over hoe L2 leerders van een gebarentaal (hierna te noemen: SL2-leerders) de taalelementen die samenhangen met dit ruimtegebruik verwerven en hoe deze taalelementen onderwezen zouden moeten worden. Dit proefschrift heeft als doel deze kloof te dichten. Enerzijds door te onderzoeken hoe deze ruimtelijke elementen door SL2-leerders worden verworven. Anderzijds door te evalueren of bepaalde didactische benaderingen die effectief gebleken zijn voor L2 verwerving van gesproken talen, het leren van een van deze modaliteitsspecifieke elementen, directionele werkwoorden, zouden kunnen vergemakkelijken.

Dit proefschrift bestaat uit zeven hoofdstukken. Het doel van het onderzoek wordt geïntroduceerd in **Hoofdstuk 1**, gevolgd door een literatuuroverzicht in **Hoofdstuk 2** waarin achtergrondinformatie wordt gegeven over zaken die relevant zijn voor het onderzoek. Dit hoofdstuk is onderverdeeld in vijf delen. In **Deel 1** worden de onderzoeksvelden gepresenteerd waaraan kennis wordt ontleend: gebarentaalwetenschap, tweedetaalverwerving, taaldidactiek en gesticulaties. In **Deel 2** wordt informatie gegeven over de Nederlandse dovengemeenschap en de sociaal-historische achtergrond van deze linguïstische minderheid. Er wordt kort ingegaan op de geschiedenis van NGT en de huidige stand van zaken wordt geschetst. Ondanks dat er sinds de jaren tachtig veel bereikt is met betrekking tot de maatschappelijke erkenning van het NGT zijn er zorgen over de toekomst van de taal gezien de snelle afname van het aantal L1-gebaarders en het feit dat de manier waarop de taal voorheen werd doorgegeven van generatie op generatie, verstoord is geraakt. Er wordt beargumenteerd dat een instroom van SL2-gebaarders kan bijdragen aan het behoud van de NGT. **Deel 3** gaat over het ontstaan van het onderzoeksveld dat onderzoek doet naar didactiek van gebarentalen en over sociolinguïstische en taalkundige zaken die een rol kunnen spelen wanneer studenten met een gesproken taalachtergrond een gebarentaal verwerven. Vervolgens wordt in **Deel 4** de literatuur over het *gebruik van de ruimte* besproken. Het gebruik van de ruimte kan verschillende functies hebben: de gebaarder kan door de plaats of beweging van gebaren op of tussen specifieke locaties in de gebarenruimte te realiseren aangeven wat de syntactische relaties tussen referenten zijn, waar referenten zich ten opzichte van elkaar bevinden of een combinatie van beiden. Ook kan de ruimte worden gebruikt om informatie te structureren en organiseren op discourse-niveau. Om deze verschillende functies toe te passen moet de gebaarder de referenten koppelen aan een plaats in de ruimte. Deze plaats wordt een locus (meervoud loci) genoemd. Het proces van toewijzen van een referent aan een locus wordt lokalisatie genoemd. Er zijn verschillende manieren om een referent te lokaliseren: door middel van een wijsgebaar, door middel van een werkwoordgebaar of door het gebaar op een specifieke locatie te gebaren (locatief gebaar). Welk

van deze *ruimtelijke elementen* ('spatial devices') toegepast worden hangt tot op zekere hoogte af van de informatie die de gebaarder wil overbrengen. In de literatuur worden twee soorten ruimtegebruik (*representaties* of *weergaves*) onderscheiden: een ruimtelijke weergave of een abstracte weergave. Bij een ruimtelijke weergave ('spatial representation') komen de loci in de gebarenruimte overeen met de werkelijke locaties van entiteiten in de fysieke wereld. De gebaarder kan bijvoorbeeld duidelijk maken hoe twee objecten ten opzichte van elkaar in de ruimte staan vanuit het gezichtspunt van iemand die de situatie vanaf een afstand waarneemt ('waarnemersperspectief'/'observer perspective') of vanuit het gezichtspunt van iemand die zich in de situatie bevindt ('karakterperspectief'/'character perspective'). In een abstracte weergave ('abstract representation') daarentegen zegt de keuze van de loci niets over de locaties van entiteiten in de fysieke wereld. De gekozen loci zijn willekeurig (arbitrair), hoewel semantisch-pragmatische of discourse-organisatorische overwegingen wel van invloed kunnen zijn. Het type informatie en het gekozen perspectief zijn van invloed op welke ruimtelijke elementen (classifiers, werkwoordsgebaren, wijsgebaren, etc.) toegepast worden. Leerders moeten leren wanneer welke weergave passend is om bepaalde informatie uit te drukken, en welke ruimtelijke elementen daarvoor geschikt zijn. Een ander aspect waar SL2-leerders bekend mee moeten raken is de mentale rotatie die moet worden uitgevoerd bij het interpreteren van een ruimtelijke beschrijving die door de gesprekspartner gebaard wordt en de mentale rotaties die moeten worden uitgevoerd om een situatie te gebaren vanuit het gezichtspunt van verschillende karakters. Deze rotaties voegen een extra laag van complexiteit toe, wat een uitdaging kan vormen voor de leerder. Deel 4 wordt afgesloten met een overzicht van de bestaande literatuur over gebaar-gesticulatie overeenkomsten, de L1 verwerving van de verschillende ruimtelijke elementen en de ontwikkeling van deze elementen in gebarentalen die aan het ontstaan zijn ('emerging sign languages'). In **Deel 5** tenslotte worden de vier onderzoeken geïntroduceerd die tot dit proefschrift hebben geleid. Deze onderzoeken, die beschreven worden in hoofdstukken 3 tot en met 6, zijn uitgevoerd binnen de vierjarige bacheloropleidingen 'Tolk NGT' en 'Docent NGT', en de tweejarige associate degree 'Schrijftolk', onderdeel van het Instituut voor Gebaren, Taal & Dovenstudies (IGTD) / Hogeschool Utrecht. De SL2-leerders die hebben deelgenomen aan de vier onderzoeken, van wie het merendeel geen NGT beheerste bij aanvang van de opleiding, studeerden aan deze opleidingen.

In **Hoofdstuk 3** doen we verslag van het eerste, longitudinale, onderzoek, waarin we de (semi-) natuurlijke NGT productiedata hebben geanalyseerd van twee leerders die gedurende vier jaar met regelmaat zijn gefilmd terwijl zij werden geïnterviewd. De opnames werden gecodeerd voor gebruik van ruimtelijke elementen om entiteiten te lokaliseren en het gebruik van deze loci om terug te verwijzen. Hierbij werd een onderscheid gemaakt tussen wijsgebaren, variante werkwoorden, classificierpredicaten en locatiegebaren zoals zelfstandige naamwoorden en bijvoeglijke naamwoorden die op een specifieke locatie werden gerealiseerd. De opnames werden kwantitatief en kwalitatief geanalyseerd. Beide deelnemers pasten al in een vroeg stadium ruimtelijke elementen toe, waarbij het opvallend is dat een van hen voornamelijk variante werkwoorden gebruikte om aan te geven hoe objecten vastgehouden of gemanipuleerd worden vanuit de rol van een karakter. Deze gebaren leken sterk op de gesticulaties die mensen gebruiken die geen gebaren kennen ('niet-gebaarders' of 'gebaar-naïeve gesticuleerders'). Het is in te denken dat het feit dat de leerder al een 'repertoire' van gesticulaties tot haar beschikking had haar geholpen heeft om deze specifieke iconische gebaren te verwerven. Variante werkwoorden die veel abstracter (dus minder iconisch) van aard zijn, zoals VRAGEN of BEZOEKEN, werden pas veel later, na een jaar instructie, vervoegd. Beide deelnemers gebruikten ook al in een vroeg stadium wijsgebaren, maar alleen om entiteiten te lokaliseren. De loci werden vervolgens niet gebruikt om naar terug te verwijzen. Zo nu en dan localiseerden de deelnemers verschillende entiteiten op een en dezelfde plek ('stacking').

Classificatiepredicaten verschenen relatief laat en een van de deelnemers maakte hierin fouten tot en met jaar 4. Het was ook opmerkelijk dat de deelnemers soms moeite hadden om wijsgebaren en directionele werkwoorden correct toe te passen bij het rolnemen (constructed action).

Naar aanleiding van de observatie dat classificatiepredicaten en directionele werkwoorden een uitdaging vormden voor de deelnemers aan de eerste studie, hebben we een vervolgstudie uitgevoerd naar het verwerven van deze ruimtelijke elementen. Hieraan deed een grotere groep leerders mee, werd er met een grotere frequentie gefilmd en werden de elementen gericht uitgelokt door middel van een elicitatietoets. Hiertoe hebben we een serie van zes testen ontworpen, waarbij elke test 30 testitems en 5 afleiders bevatte. De oneven testen 1, 3 en 5 bevatten 22 testitems om classificatiepredicaten uit te lokken, zeven items voor directionele werkwoorden en één item voor beiden. Bij de even testen 2, 4 en 6 waren er 13 items om classificatiepredicaten uit te lokken, 15 items voor directionele werkwoorden en twee items voor beiden. Veertien studenten van IGTD-cohort 2016-2017 werden geworven om deel te nemen aan dit tweejarige onderzoek. In jaar 1 werden 12 sessies opgenomen (twee cycli van zes testen), gevolgd door drie sessies in jaar 2. De resultaten van dit project worden gepresenteerd in de hoofdstukken 4 en 5.

In **Hoofdstuk 4** wordt verslag uitgebracht van het onderzoek naar de verwerving van classificatiepredicaten ('studie 2'). Door middel van foto's, tekeningen en korte videoclips waarop verschillende combinaties van objecten stonden, werden classificatiepredicaten uitgelokt. Op de beelden waren combinaties van objecten uit de volgende categorieën te zien: rechtopstaande mensen (stilstaand of bewegend), zittende mensen, voertuigen (auto's, vrachtwagens en fietsen; stilstaand of bewegend) en dieren (stilstaand). De deelnemers werden gevraagd om in NGT te beschrijven wat zij zagen op het scherm. De reacties van de deelnemers werden geanalyseerd en gecodeerd voor het toepassen van classificatiepredicaten voor één of beide objecten, voor de (simultane of sequentiële) productie van tweehandige classificatieconstructies, en/of voor het gebruik van alternatieve ruimtelijke elementen, zoals wijsgebaren of voorzetselgebaren (bijvoorbeeld OP of ACHTER). Naast kwantitatieve analyses werden ook kwalitatieve analyses uitgevoerd om een beeld te krijgen van typische 'leerdersgedragingen' (ofwel, karakteristieken van de SL2-tussentalen). De analyses tonen aan dat de leerders in dit onderzoek, in tegenstelling tot de twee leerders in de 'vrije productiestudie' (hoofdstuk 3), al in een vroeg stadium in staat waren om classificatiepredicaten toe te passen, hoewel deze producties nog veel fouten bevatten en classificatie niet consistent werden toegepast. Na ongeveer twintig weken was een sterke toename van classificatiepredicaten te zien en aan het einde van het eerste jaar produceerden de meeste deelnemers in het merendeel van de uitingen tweehandige classificatieconstructies. Sommige categorieën classificatie (namelijk classificatie om een fiets of een auto mee aan te duiden) werden eerder toegepast dan anderen. Veel voorkomende fouten waren het schenden van de conventies met betrekking tot onder/boven en voor/achter, verwarren van de classificatie om een auto () en een fiets () mee aan te duiden, gebruik van verkeerde of niet bestaande classificatiehandvormen, het selecteren van een classificatiehandvorm die gebruikt wordt voor een andere klasse van objecten, het niet specificeren van de referent, het gebruik van een /-classificatie in plaats van de allofoon in bepaalde contexten (wat resulteert in het onhandig buigen van de armen), het sequentieel toepassen van het Figure-object en het Ground-object, en het verkeerd inschatten van de ruimte die nodig is. Deelnemers pasten ook alternatieve strategieën toe in plaats van of in combinatie met classificatie, zoals wijsgebaren, voorzetselgebaren en locatieve gebaren. Hierbij was vaak sprake van redundantie, dat wil zeggen, het dubbelop gebruiken van classificatiepredicaten en een of meerdere alternatieve strategieën. We merkten een aantal gevallen op van overgeneralisatie bij het gebruik van deze ruimtelijke elementen, zoals pogingen om lichaamsgebonden gebaren (zoals MAN of VROUW) in de ruimte te plaatsen, of

pogingen om de beweging of de oriëntatie van een entiteit aan te geven door de locatie of beweging van invariante werkwoorden (zoals FIETSEN of STAAN) te veranderen.

De bevindingen van het derde onderzoek naar de productie van directionele werkwoorden door deze groep van 14 leerders worden in **Hoofdstuk 5** gerapporteerd. De resultaten van dit onderzoek bevestigen wat we vonden in de vrije productiestudie (hoofdstuk 3), namelijk dat directionele werkwoorden (relatief) laat worden vervoegd. Na een jaar instructie bevatte nog ongeveer 50% van de uitgelokte NGT-zinnen een onvervoegd directioneel werkwoord. Ook hier vonden we dat werkwoordsgebaren met een 'gesticulatief neefje of nichtje', zoals GEVEN of AFPAKKEN, eerder werden vervoegd dan werkwoordsgebaren die meer abstract van aard zijn, zoals HELPEN of VRAGEN. Om – in het geval van het toepassen van een onvervoegd werkwoord – toch aan te kunnen geven 'wie wat deed tegen wie', pasten de deelnemers alternatieve strategieën toe, zoals woordvolgorde, of 'opeenvolgende 1-argument structuren' ("Ik geef, jij ontvangt"). De deelnemers produceerden tijdens het eerste jaar van de opleiding geen congruentiedragers, zoals hulpwerkwoord OP of seriële werkwoorden. Tijdens dit onderzoek zagen we soms voorbeelden van overgebruik van de abstracte ruimte ('waarnemersperspectief'), ten koste van het gebaren van een situatie (en dus het vervoegen van het werkwoord) vanuit een het perspectief van een karakter (rolnemen). We noteerden ook een aantal voorbeelden van overgeneralisatie, waarbij leerders een invariant werkwoord probeerden te vervoegen.

Het bewijs dat in studies 1 en 3 werd geleverd met betrekking tot de relatief late verwerving van directionele werkwoorden vormde de aanleiding om een experiment uit te voeren in het opvolgende cohort studenten (IGTD-cohort 2017-2018), met als doel te onderzoeken of SL2-leerders profijt hebben van didactische interventies die erop gericht zijn hun aandacht te richten op de vorm-betekenisrelatie van vervoegde directionele werkwoorden. De deelnemers in voorgaande studies 1 en 3 hadden weliswaar een overvloed aan vervoegde werkwoordsvormen aangeboden gekregen – in het taalaanbod van de docenten en in het studiemateriaal – maar het NGT-curriculum bevatte in jaar 1 geen expliciete uitleg over het paradigma van directionele werkwoorden. Onderzoek naar unimodale L2 verwerving van gesproken talen heeft aangetoond dat didactische werkvormen die erop gericht zijn om de aandacht van taalverwerwers op de linguïstische structuur te vestigen ('focus on form' of 'form-focused instruction' (FFI)) het leerproces kunnen bevorderen, en dat expliciete FFI-werkvormen in het algemeen effectiever zijn dan impliciete FFI-werkvormen. We weten echter niet of deze effecten ook gegeneraliseerd kunnen worden naar een situatie waarin sprake is van *bimodale* taalverwerving.

Om meer te weten te komen over de mogelijke effecten van FFI-werkvormen op het SL2 taalverwervingsproces hebben we een experiment uitgevoerd, dat in **Hoofdstuk 6** wordt beschreven. Het experiment vond plaats in vier eerstejaars klassen binnen de IGTD bacheloropleidingen en werd geïntegreerd in een bestaande NGT-module. Er werd een reeks oefeningen ontworpen voor drie condities: een expliciete conditie (A), een impliciete conditie (B) en een controle conditie (C). De leerders in de expliciete conditie A deden oefeningen waarbij ze een groot aantal ($n = 300$), vervoegde werkwoordsvormen aangeboden kregen (een 'input-vloed') gecombineerd met expliciete uitleg over de regels en taalgerichte feedback met betrekking tot directionele werkwoorden. De leerders in de impliciete conditie B kregen dezelfde filmpjes te zien (de 'input-vloed'). Dit werd echter niet gecombineerd met uitleg over de regels of feedback gericht op directionele werkwoorden. Controlegroep C kreeg oefeningen aangeboden met andere NGT-structuren en kreeg dus noch een input-vloed, noch uitleg over regels of feedback gericht op directionele werkwoorden. Om de effectiviteit van de interventies te meten deden de leerders een pre-test, een mid-test, een post-test en een uitgestelde post-test. Vergelijking van de scores op de pre-test en de post-testen toont aan dat de leerders in beide experimentele groepen voordeel hebben gehad van de

interventie, dat wil zeggen dat beide groepen bij de na-testen aanzienlijke hogere scores haalden dan de controlegroep. Het onderzoek levert dus bewijs voor de effectiviteit van een FFI-interventie. Het onderzoek levert echter geen bewijs voor de superioriteit van expliciete grammaticale instructie: er was geen significant verschil in post-testscores tussen de taalverwerwers in de expliciete interventiegroep en de taalverwerwers in de impliciete interventiegroep. In **Hoofdstuk 7** presenteren we mogelijke verklaringen voor dit onverwachte resultaat. We veronderstellen bijvoorbeeld dat de keuze om (i) de werkwoorden in de 'input-vloed' te beperken tot werkwoorden uit de groep 'double agreement verbs' (de groep werkwoorden die vervoegd kunnen worden voor zowel het subject-argument als het object-argument), en (ii) deze werkwoorden alleen in volledig vervoegde vorm ('fully modified') aan te bieden, ervoor gezorgd heeft dat de vorm-betekenisrelatie in het oog sprong. Het kan zijn dat dit ervoor gezorgd heeft dat de input-vloed hierdoor voldoende was om de vorm-betekenisrelatie te doorgronden, zonder dat extra uitleg nodig was.

Tenslotte worden de bevindingen uit hoofdstukken 3–6 samengevat en bediscussieerd in **Hoofdstuk 7**. De belangrijkste conclusies die getrokken kunnen worden met betrekking tot de *verwerving van ruimtelijke elementen* zijn:

- i. Verschillende categorieën ruimtelijke elementen worden in verschillende stadia verworven: wijsgebaren worden bijvoorbeeld eerder verworven van directionele werkwoorden;
- ii. De volgorde waarin bepaalde elementen verworven worden suggereert dat leerders hun repertoire van gesticulaties gebruiken om de verwerving van NGT 'op te starten';
- iii. Bepaalde kenmerken van de NGT SL2-tussentalen komen overeen met in de literatuur beschreven kenmerken van L1-tussentalen en met ontwikkelingsfasen beschreven voor gebarentalen in ontwikkeling;
- iv. Bepaalde kenmerken van de NGT SL2-tussentalen komen overeen met in de literatuur beschreven kenmerken van SL2 verwerving van andere gebarentalen;
- v. Bij gevorderde leerders worden fouten met betrekking tot het gebruik van ruimtelijke elementen met name waargenomen in contexten waarin rol wordt genomen, waarbij er sprake is van meerdere 'lagen van complexiteit'.

De voornaamste conclusies die getrokken kunnen worden uit het onderzoek naar *didactische interventies* zijn:

- vi. Interventies die erop gericht zijn om de aandacht van de SL2-leerders op de vorm-betekenisrelatie van een specifiek ruimtelijk element (directionele werkwoorden) te vestigen blijken het SL2 verwervingsproces te bevorderen;
- vii. Voor dit specifieke ruimtelijke element is de impliciete didactische werkvorm, dat wil zeggen het aanbieden van taal waarin de beoogde structuur veelvuldig gebruikt wordt, voldoende om de vorm-betekenis relatie te verwerven. Dit is net zo effectief als een expliciete benadering.

Het onderzoek heeft zowel praktische als theoretische implicaties. Enerzijds biedt het handvatten voor de praktijk, anderzijds voegt het nieuwe kennis toe aan de kennisbasis van de onderzoeksvelden gebarentaalwetenschap, tweedetaalverwerving en taaldidactiek en het onderzoeksveld dat zich richt op gesticulaties.

Samenvatting in NGT (summary in NGT)

De ruimte verkennen: Een studie naar het tweedetaalverwervingsproces van volwassen leeders van NGT.

Eveline Boers-Visker

De samenvatting in NGT is te vinden op */the summary in NGT can be found at:*

<https://thesisevelineboers.blogspot.com>